

57387

2001/3-4.

57387

*As. ...
...
...*

fosszília

fosszília

FOSSZÍLIA

Tartalom

<i>Jagoda Zamoda</i> versei	5
<i>Ivan Herceg</i> versei	12
<i>Krešimir Bagić</i> versei	15
Tamás úr a tévé előtt <i>Gyuris Gergely</i>	22
Európa kettő <i>Vojislav Despotov</i>	26
Tóth-Szabó Béla: Hihetetlen, de cukor nélkül iszom <i>Pap Balázs</i>	42
A holtak élete <i>Will Self</i>	55
Tudós-fogócska; Sziget a Kulpán <i>Zoran Ferić</i>	72
A groteszk esztétikuma Interjú <i>Zoran Ferić</i> tyel	83
<i>Faruk Šehić</i> írása	86
A valóság pörgése és villanásai <i>Dr. Fehim Hadžimuamedović</i>	88
Mű-tárgyak <i>Jeanette Winterson</i>	93
Fenségesség a csizma alatt <i>Žarko Paić</i>	103
A fordítók előszava <i>Kasza Péter – Simon József</i>	134
A lélek halhatatlanságáról <i>Pietro Pomponazzi</i>	137
Mit is kaptam? <i>Andy Medhurst</i>	141

A fordítók előszava

Pietro Pomponazzi* 1462. szeptember 16-án született Mantovában. Metafizikai, természet-filozófiai és orvosi tanulmányait Padua híres arisztoteliánus egyetemén végezte. Itt kezd el tanítani is, majd 1496-ban paduai egyetemi állását a ferrarai udvar magántanítói praxisával váltja fel. 1499-ben egy megüresedett egyetemi katedrát megkapva visszatér Paduába, ahol az egyetem 1509-es bezárásáig folyamatosan oktat. Ezután egy évig Ferrarában él, majd – mint ekkortájt oly sokan Észak-Itáliában – II. Gyula pápa, a cambrai szövetség vagy éppen mindkettő hadai elől menekülve, végül is 1511-ben Bolognában telepedik le, ahol 1525. május 18-án éri utol a halál.

1516-ban jelenik meg leghíresebb műve a *Tractatus de immortalitate animae* (*Értekezés a lélek halhatatlanságáról*) címmel. A munka kétségtelenül nagy visszhangot keltett a kortárs filozófiai közvéleményben, ékes példája ennek az a tény, hogy Velencében nyilvánosan égették el a könyvet. A kor számos professzora szentelt teljes művet Pomponazzi traktátusa ellen, köztük a legismertebbek Gaspar Contarini, Agostino Nifo, Bartholomeus de Spina valamint Ambrosius Flandinus. Pomponazzit arra kényszerítették, hogy önmagát mentegető iratokat adjon ki, amelyekben visszavonja bizonyos korábbi nézeteit; ezeket a fent említett támadó művekre adott válaszokként jelentette meg. A legtanulságosabb Contarini esete, aki egykor Pomponazzi kedvelt tanítványa volt.

A traktátus fő intenciója paradox módon – a mű címével ellentétben – a lélek *halandóságának* igen részletes és a maga korában a legszínvonalasabb demonstrációja. Pomponazzi a középkori filozófia – a keresztény skolasztika és annak különböző kritikái – által igen részletesen tárgyalt témához nyúl, amikor a lélek halhatatlanságát, illetőleg a lélek egységét választja munkája tárgyául. A szerző nyolc, logikailag elképzelhető esetet tárgyal, e logikai megkülönböztetésekhez bizonyos filozófusok vagy iskolák tanításait rendeli, és egy kivétellel cáfolja őket. Platón és Averroës tanításait a lélekről azért utasítja vissza, mert szerintük az emberi lélek nem egységes: a halandó és halhatatlan emberi természet náluk – más és más módon ugyan, de – reálisan különbözik. Aquinói Szent Tamással egyetért ugyan a lélek (vagy értelem: a vegetatív és szenzitív emberi természetet illetően természetesen korántsem adódnak a halhatatlansággal kapcsolatos problémák) egységét illetően, azonban, amíg Tamás szerint bár a lélek bizonyos mértékig halandó, azonban alapvetően halhatatlan, addig *szerzőnk szerint az emberi lélek bizonyos mértékig halhatatlan* – vagyis nem csupán az anyag egy pusztá lehetősége, mint aphrodiszioszi Alexandrosznál – *viszont alapvetően halandó*. Az emberi intellektus legtisztább formális tevékenysége sem valósulhat meg az anyagi vonatkozású, evilági dolgokra utalt és változásnak alávetett képzelet (*imaginatio*) nélkül.

* A gazdag Pomponazzi-szakirodalomból két tanulmányt tartottunk szem előtt előszavunk megírásakor: egyfelől a jelen fordítás alapjául szolgáló latin-német nyelvű kiadás Burkhard Mojsisch által írt Bevezetését; másfelől Pine: *Pomponazzi and the Problem of „Double Truth”* (Journal of the History of Ideas, 1968/2. 163-176.) című tanulmányát. A Pomponazzival kapcsolatos további szakirodalomról lásd Pine: *Pietro Pomponazzi: Radical Philosopher of the Renaissance*. (Padova, 1986.) című monográfiáját.

Imaginatio és intellektus mégsem ugyanaz: az intellektus nem anyagi természetű, nincs szüksége testre, mint alapul szolgálóra – szubjektumra; azonban szüksége van rá, mint egy intellectio tárgyára – objektumra.

A lélek halandóságának e téziséből azonban Pomponazzi – és ez már jellegzetesen 15-16. századi gondolat – nem mulasztja el levonni az etikai-morális következtetéseket sem. Jellegzetesen reneszánsz módon kerül előtérbe a teoretikus és technikai-létrehozó intellektussal szemben a praktikus értelmi képesség, az erények és azok megalapozásának problémája. A fő probléma természetesen abban áll, hogy amennyiben a lélek halhatatlanságának ez a szerzőnk által igen kimerítően végigvezetett cáfolata helytálló, miképpen lehetséges az evilági erények lajstromát a túlvilági büntetéstől és jutalmazástól függővé tenni; ha ugyanis a lélek halandó, sem a jutalmat élvezni, sem a büntetést elszenvedni nem lesz képes. Pomponazzi egy antik morálfilozófiai gondolattal válaszol: az erényes cselekedet jutalma maga az erényes cselekedet, tehát nincs szükség túlvilági kompenzációra. Az etikai-morális gondolatmenet főként sztoikus elemeket tartalmaz (csak olyan dolgokra törekedjünk, amelyek megvalósítása hatalmunkban áll; tűrnünk kell a halandóságunkat, hiszen emberi természetünket anélkül kaptuk, hogy azt megszolgáltuk volna, stb.)

A következő oldalakon olvasható rövid szöveg a mű híres-hírhedt utolsó fejezete. A filozófia és teológia egymáshoz való viszonyát fejtegető 15. fejezet olyan megfogalmazásokat tartalmaz, amelyek az értelmezők számára mindmáig problematikusak, ugyanis úgy tűnik, hogy Pomponazzi kétségbe vonja mindazokat az eredményeket, amiket a természetfilozófia tárgykörébe utalt lélektan területén az előzőekben elért. Elég csak ez első bekezdést elolvasnunk, ahol az előzőekben cáfolt szerzők tekintélyére hivatkozva állítja a teológia elsőbbségét a lélek halhatatlanságának kérdéséről igazság kutatásában, hiszen az „neutrum problema”. Az egymással versengő filozófiai koncepciókkal kapcsolatban a természetes emberi ész nem képes dönteni, a teológia azonban képes megoldani a problémát, anélkül, hogy a filozófia segítségére szorulna. Pomponazzi ezen fejtegetését a modern értelmezők egyértelműen a lateráni zsinatra vezetik vissza, ahol 1513-ban a katolikus egyház hivatalos dogmájává emelkedik a „veritas duplex” elvnek a lélek halhatatlanságával kapcsolatos alkalmazása.

Azon viszony megítélése szempontjából, ami szerzőnket a „veritas duplex” elvhez fűzi, a modern interpretációk három csoportba sorolhatók. Az első csoport Pomponazziban a felvilágosult valláskritika előfutárát látja, és az utolsó fejezet függelék-jellegét hangsúlyozza. Úgy vélik, hogy e szöveg nem kapcsolódik szervesen a traktátushoz, pusztán instrumentális jellegű: jogos önvédelmi igénnyel íródott. Az ember a világ része, amely világ természeti törvényeit nem boríthatja fel az isteni „fiat”, és Pomponazzi épp ezt akarja kifejezni: amikor az utolsó fejezetben azt állítja, hogy a kinyilatkoztatás mindennek ellentmond, és a teológiát is, sőt elsősorban azt illeti meg az igazság fogalma, akkor e kijelentését nem kell komolyan vennünk.

A második csoport ennek szöges ellentétét vallja. Szerintük Pomponazzit a középkori filozófiatörténeti hagyomány örököseként kell olvasnunk. Értekezése nem egyéb, mint annak bemutatása, hogy miért elégtelenek a lélek halhatatlanságának tomista-arisztotelianus bizonyítékai. Azonban a „veritas duplex” elvét valló középkori elődeihez hasonlóan a feltétlen

igazság igényét e területen is a hit számára tartja fenn. E felfogás szerint, amennyiben Pomponazzi racionális vizsgálatai ellentmondásba kerülnek a hittel, akkor Pomponazzinak el kell hinnünk, hogy ez nem a hit, a kinyilatkoztatás és a teológia hibás jellegének, hanem az emberi értelem korlátainak eredménye. E felfogást képviseli többek között a híres filozófiatörténész, Etienne Gilson is.

A harmadik csoport egyfajta köztes álláspontot képvisel. Pomponazzi fennmaradt előadás-jegyzeteiből rekonstruálható, hogy az előadások egyik igen kedvelt témája volt az emberi értelemnek a kinyilatkoztatással szembeni fölényét hirdető averroës-i filozófia, azonban semmi nyoma sincs annak, hogy Pomponazzi valaha is osztotta volna ezt a véleményt. Felmerült az „megoldás” is, hogy nincs megoldás: nem találhatunk végső álláspontot a szerző gondolatkísérleteiben. E szerzők, élükön Kristellerrel úgy vélik, ha Pomponazzi szövegei nem mutatják annak jelét, hogy a kérdést pusztán racionális szempontból döntse el, úgy a modern olvasót sem igazán kell, hogy ez vezérelje.

További gondolatmenetek ismertetésének elkerülése végett csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az ún. korai-újkor filozófiatörténetének kutatása igen erőteljesen támaszkodik a filológia segédtudományára. Mindez azt jelenti, hogy az olyan kultúranropológiai-etnológiai indíttatású módszertani fogalmakat, mint a leo straussi sorok között olvasás, egyre kevésbé véli használhatónak a filozófiatörténet-írás. Ennek fényében ajánljuk a *De immortalitate animae* utolsó fejezetét az olvasó figyelmébe.

PIETRO POMPONAZZI

A lélek halhatatlanságáról¹*Tizenötödik, egyben utolsó fejezet,**amely a végső következtetést tartalmazza ebben a témában,
és amely, véleményem szerint, kétség kívül fenntartandónak tűnik*

Mivel ez így van, úgy tűnik, hogy józan és higgadt vélemény alapján azt kell mondanom, hogy a lélek halhatatlanságának kérdése eldönthetetlen [neutrum] probléma, szintúgy, mint a világ végtelenségének kérdése. Ugyanis számomra úgy tűnik, hogy nem lehet olyan természeti érveket felhozni, amelyek kétségtelenné teszik, hogy a lélek halhatatlan; és még kevésbé olyanokat, amelyek bizonyítják, hogy halandó, mint ahogy ezt sok, a lélek halhatatlansága mellett érvelő tudós is megállapítja. Ezért nem állt szándékomban a másik fél számára válaszokat adni, mivel ezt mások már megtették, főképpen az isteni Tamás [Aquinói Szent Tamás], mégpedig világosan, átfogóan és hitelesen. Emiatt azt mondjuk majd, amit Platón is állított a *Törvények* első könyvében², hogy ha egy dolgot illetően többen is bizonytalanok, akkor a bizonyítás egyedül Istenre tartozik. Mivel tehát oly tekintélyes férfiak vannak ellenkező véleményen, csupán Istent tartom képesnek arra, hogy bizonyossággal szolgáljon.

Azonban mégis úgy tűnik, hogy nem illendő és nem üdvös, hogy az ember nélkülözze az ilyen fajta bizonyosságot. Ugyanis ha ebben kételkedne, bizonytalanul és mindenféle cél nélkül cselekedne; mivel ha a cél ismeretlen, akkor szükségszerűen ismeretlenek azok a dolgok is, amelyek ahhoz elvezetnek. Mert ha a lélek halhatatlan, akkor a földi dolgokat kell megvetnie, és az örökkévalókat szem előtt tartania; amennyiben viszont halandó, akkor épp ellenkező módon kell cselekednie. Ha tehát a nem emberi lények rendelkeznek határozott célokkal, mennyivel inkább igaz ez az emberre, hiszen az ember a legtökéletesebb a halandó lények között, és – ahogy Platón az *Államban*³ mondja – az egyedüli, aki tiszteli Istent és az igazságot.

Ezért mondom azt, hogy még a kegyelem adománya vagy eljövetele előtt Isten próféták és természetfeletti jelek által sokszor és sokféleképpen körülhatárolta ezt a kérdést, ahogy ez az Ótestamentum alapján nyilvánvalóan látható. Viszont „... ez utolsó időkben... a Fia által, akit tett mindennek örökösévé, a ki által a világot is teremtette” világította meg ezt a kérdést, ahogy az apostol a *Zsidókhoz írt levélben* írja.⁴ Mert hogy ő valóban Isten fia, tényleg Isten

¹ A fordítás alapjául szolgáló szöveg: Pietro Pomponazzi: *Abhandlung über die Unsterblichkeit der Seele*, Übersetzt und mit einer Einleitung herausgegeben von Burkhard Mojsisch, Lateinisch-Deutsch, Hamburg, Felix Meiner Verlag 1990. 228-238.

² Platón: *Törvények* 641d6 sk.

³ Platón: *Menexenosz* 237d2-e7. A latin szövegben *De re publica (Az állam)* szerepel, de az idézett mondat a Menexenos jelzett helyén található.

⁴ Zsid. 1, 1-2

és tényleg Ember, valamint nyilvánvalóan és kétség kívül a kereszténység fénye, az isteni Aquinói Tamás bizonyítja a *Contra gentiles* első részének hatodik fejezetében⁵. Amit Johannes Scotus, ez a véleményem szerint mindenkinél élesebb elméjű és kiváltképpen vallásos férfiú, nyolc pontba szedve sorol fel a *Sentenciák könyvének* bevezetőjében⁶. Ez a nyolc pont pedig oly világosan bizonyítja ezt, hogy csak egy esztelen és megátalkodott ember lenne képes tagadni. Mivel tehát ő [Krisztus] igazi Isten, és egyedül ő a fény, ami által minden látható, ahogyan János [mondja] az 1. fejezetben⁷, és egyedül ő az igazság, ami által a többi dolgok igazzá lesznek, ahogyan János [mondja] a 14. fejezetben: „*Én vagyok az út, az igazság és az élet*”.⁸ Ő maga szóval és tettel kinyilatkoztatta, hogy a lélek halhatatlan; mégpedig szóval, amikor a rosszakat az örök tűzzel fenyegeti meg, a jóknak viszont örök életet ígér – mert így szól: „*Jertek, Atyám áldottai, stb*”⁹, és így folytatja: „*Távozzatok tőlem, ti átkozottak, az örök tűzre...*”¹⁰ –, tettel pedig, amikor harmadnapra feltámadt a halálból. És amennyire a világosság különbözik a világostól, és az igazság az igaztól, amennyire a végtelen ok hatalmasabb a véges okozatnál, annyival hathatósabban bizonyítja ez a lélek halhatatlanságát.

Tehát azok az érvek, amelyekről úgy tűnik, hogy a lélek halandó voltát bizonyítják, hamisak és látszat-argumentumok, mivel a legfőbb világosság és a legfőbb igazság ennek ellenkezőjét mutatja. Ha viszont némelyekről úgy tűnik, hogy azok ennek [a léleknek] halhatatlanságát bizonyítják, azok igazak és világosak, de nem azonosak a világossággal és az igazsággal. Ezért egyedül ez az út igazán biztos, rendíthetetlen és szilárd; az összes többi út pedig bizonytalan.

Továbbá: minden tudománynak sajátlagos és a hozzá illő módszereket kell követnie, ahogy azt Arisztotelész mondja az *Analitika Posteriora*¹¹ és az *Etika első fejezetében*¹². Viszont a lélek halhatatlansága hittétel, ahogy ez világosan kitűnik az *Apostolok hitvallásából*¹³ és *Athanasiuséból*¹⁴ is; ezért a hit sajátosságai szerint kell bizonyítani. Az az eszköz pedig, amelyre a hit támaszkodik, nem más, mint a kinyilatkoztatás és a kanonikus iratok. Tehát helyesen és sajátlagosan csak ezekkel bizonyítható; minden más érv viszont külsődleges, és olyan eszközre támaszkodik, amely nem bizonyítja azt, amire irányul. Így hát nem kell csodálkoznunk azon, ha a filozófusok ellentmondanak egymásnak a lélek halhatatlanságát illetően, mivel külsődleges érvekből származó következtetésre és álokoskodásokra támasz-

⁵ Aquinói Szent Tamás: *Summa contra gentiles* I 6; IV 3 skk. Editio Leonina, Turin, 1918-1968.

⁶ Johannes Duns Scotus: *Prologi quaestio II.* in: *Opera omnia VIII*, Paris 1893. 78b-99a

⁷ Ján. 1,4-5, 9

⁸ Ján. 14, 6

⁹ Mát. 25, 34

¹⁰ Mát. 25, 41

¹¹ Arisztotelész: *Analitika Posteriora* I 30, 46a17-27

¹² Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika* I 1, 1094b11f

¹³ *Symbolum Apostolorum.* in: H. Denzinger – A. Schönmetzer: *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum.* Freiburg, 1963. No. 9.

¹⁴ *Symbolum „Quicumque” pseudo-Athanasium.* in: H. Denzinger – A. Schönmetzer: *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum.* Freiburg, 1963. No. 76.

kodnak; ellenben minden keresztény egyetért, mivel sajátlagos és tévedhetetlen módszer mentén haladnak, amely azonban csak egyetlen módon lehetséges.

Továbbá: aki beteg, törekszik az egészségre. Azonban senki ne legyen orvosa saját magának, mivel, ahogy a *Politika* harmadik könyvében¹⁵ olvasható: „*Saját ügyében senki nem ítél helyesen, mivel az indulat vezérli.*” Mászt kell tehát keresnie. A jó orvosnak azonban mesterségében tapasztaltnak és jó erkölcsűnek kell lennie, mivel sem az előbbi az utóbbi nélkül, sem az utóbbi az előbbi nélkül nem ér semmit. De, ahogy Platón mondja¹⁶, miképpen a nedvek mértéktelensége a test betegségét jelenti, úgy a tudatlanság a lélek betegsége. Tehát az, aki tudatlan [abban a kérdésben], hogy vajon a lélek halhatatlan-e vagy sem, az keressen egy derék és tudós embert. Az emberek két fajtája állítja, hogy birtokában van ez a tudás: mégpedig a hitetlen és a keresztény. A hitetlenek közül számos igazán tudós férfi akadt, de csaknem valamennyi szegyeteljes életet élt. Hogy mászt ne is említsek, mint hiú dicsvágyukat, hogy kizárólag a természet dolgait vizsgálták, amely csak homályos és bizonytalan megismerést tesz lehetővé. Viszont sok keresztény tudós – ha nem tévedek – az előbbieknél nem kevesebb ismerettel rendelkezett a természeti dolgokat illetően: mint Pál, Dionysius, Basilius, Athanasius, Origenes, a két Gergely, tudniillik a Nazianzi és a Nüssziai, Ágoston, Jeromos, Ambrus, [Nagy Szent] Gergely és még számlálatlanul sokan; ráadásul a természetre vonatkozó ismereteken túl az isteni dolgok ismeretével is rendelkeztek. *Ame-lyeket* – ahogy Jeromos írja¹⁷ – *sem a művelt Platón nem ismert, sem az ékesszólású Démoszthe-nész nem tudott, és mégis a legtisztább életet élték.* De ki lenne az, hacsak nem bolond, aki inkább hinne az ilyen helyzetben levő hitetleneknek, mint az oly gazdagon megajándékozott keresztényeknek. Az pedig csak megerősíti a hitemet, hogy Ágoston – aki véleményem szerint tudását tekintve mindenkin túltett, – és akit nem tartok kevesebbre, mint Platón vagy Arisztotelészt – , kezdetben a kereszténység ellensége volt, mégis oly tiszta életű lett, ahogy ezt az *Isten államáról* szóló művének végén írja¹⁸, hogy, miután a hit által megvilágo-sult, számtalan olyan csodát látott, amelyek tiszta, megdönthetetlen és roppant erős hitre utalnak. Gergely pápa is, aki műveltségben és szentségben bárkivel vetekedhet, *Dialó-gusaiban*¹⁹ oly sok és oly nagy [ti.: csodákat] ad elő, hogy az mindenféle kételkedést teljes-séggel eloszlat. Tehát minden kétséget kizáróan el kell fogadnunk, hogy a lélek halhatatlan.

Azonban nem azon az úton kell járnunk, amelyen e világ bölcsei jártak. Akik, mivel bölcs-nek nevezték magukat, balgákká lettek. Aki ugyanis ezt az utat követi, úgy vélem, mindig bizonytalanul és céltalanul fog tévelyegni. Ezért gondolom azt, hogy Platón bármilyen so-kat és bármily kiválón is írt a lélek halhatatlanságáról, úgy vélem, hogy bizonyossággal még-sem rendelkezett. Erre az *Apológia* végéből következtek²⁰. Itt ugyanis [a probléma] eldön-

¹⁵ Arisztotelész: *Politika* III 16, 1287b2f.

¹⁶ Platón: *Timaios* 86e3-87a7

¹⁷ Szent Jeromos: *Ad Paulinum Presbyterum. Epistulae*, 53,4. CSEL, VOL. 54.

¹⁸ Szent Ágoston: *Az Isten államáról* XXII 8

¹⁹ Nagy Szent Gergely: *Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum*. U. Moricca (szerk.), Róma, 1924, II 32-38; IV 1 skk.

²⁰ Platón: *Szókratész védőbeszéde* 40c4-42a5.

tetlen marad. A *Timaios*ban²¹ pedig azt mondta, hogy amikor majd erről [ti.: a lélek halhatatlanságáról] beszél, elegendő lesz egy ilyen nehéz tárgy esetében csak valószínűségeket állítania. Tehát valamennyi állítását összevetve számomra úgy tűnik, hogy inkább csak vélekedés, mintsem bizonyítás alapján beszél erről. Hiszen arra törekedett, hogy a polgárokat jókká, nem pedig, hogy műveltekké tegye. De ahogy az isteni Tamás mondja a *Summa Theologiae*²² második kötete második része első kérdésének harmadik artikulusában: hamis vélekedés alapján is lehet helyesen cselekedni. Ám akik a hit útján járnak, állhatatosak és rendíthetetlenek maradnak. Mert ezt bizonyítja a gazdagság, a rang, a gyönyörök és minden világi dolog megvetése végül pedig a mártíromság koszorúja, amelyre rendkívül buzgón törekedtek, és ha elnyerték, a legnagyobb gyönyörrel követték.

Ez tehát mindaz, amit e tárgyban jónak láttam előadni, mindazonáltal magamat ebben és minden másban is alávétve az Apostoli Szentszéknek. Tehát stb.

Ezennel én, Petrus, a Mantovából való Ioannis Nicolaus Pomponatius fia befejezem jelen értekezésemet, 1516. szeptember 24-én.

Bolognában, X. Leó pápaságának negyedik évében.

Az osztatlan háromság dicséretére etc.

Kasza Péter és Simon József fordítása

²¹ Platón: *Timaios* 29c3-d3

²² Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologiae* II/II 1, 3.